

Demoed raad kunnen vragen aan de deskundigen die ook in de Graafschap niet ontbreken. Nu wordt pijnlijk duidelijk wat voor ravage de positivistische kerkgeschiedenis op het slagveld van de amateurs heeft aangericht. Het ontbreekt niet alleen aan overzicht over het geheel en aan inzicht in de sociale en culturele aspecten van het geestelijk leven, maar zelfs aan accuratesse in het detail. Het boek wemelt van de volstrekt onnodige onvolkomenheden. Zo wordt de klokkengieter François Hemony binnen enkele regels eerst (ten onrechte) in Deventer gesitueerd, daarna (terecht) in Zutphen (171). Namen van geestelijken worden herhaaldelijk verhaspeld, om van leken nog niet te spreken. De Schot Thomas Comin óf Cumin, die eerst in Lichtenvoorde, later in Winterswijk stond, komt achtereenvolgens als Comenius (110), Cuymink (117) en Conin (293) voor. Dat ds. Ab Angelis (149) dezelfde is als ds. Ab English (151) is al evenmin doorgrond. De auteur lijkt meerdere studies over eenzelfde plaats niet op onderlinge consistentie te hebben bekeken. Nagenoeg alles wordt op *face value* als kerkhistorisch feit beschouwd.

Het past een historicus die voor zijn werk wordt betaald niet neerbuigend over de inspanningen van amateurs te schrijven, maar sommige amateurs doen hem zijn tenen krommen. Het respect en de steun die een amateur-historicus terecht van de professional verwacht, veronderstelt wel dat de amateur, ondanks het recht dat hij heeft op eigen aanpak en eigen stijl, de algemene, niet aan positie gebonden regels van het historisch ambacht - en van elk ambacht - eerbiedigt: nauwkeurigheid, consistentie in het gebruik van namen en woorden, duidelijkheid in de thematiek, samenhang in de uitwerking, controle van bronnen en zegsliden. Ik kan geen geldige redenen bedenken waarom een amateur met minder kwaliteit genoeg zou mogen nemen dan de professional. Mag ik voor éénmaal eens op de toer van de markteconomie gaan? Ook voor de Achterhoekse kerkgeschiedenis geldt immers wat de lezer terecht van het bier uit die streek eist: Grolsch is alleen te genieten als het aan de eisen van vakmanschap beantwoordt. Vakmanschap hoort meesterschap te zijn. Dat meesterschap is hier tragisch afwezig.

Willem Frijhoff

W. A. Ligtendag, *De Wolden en het water. De landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot ca. 1870* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1994, Regio- en landschapsstudies van de Stichting historisch onderzoek en beleid II; Groningen: REGIO PROject, 1995, 368 blz., f39,95, ISBN 90 5028 066 8).

Dit boek is de handelsuitgave van een proefschrift uit 1994 waarop de auteur bij G. J. Borger promoveerde. Het verschijnt als tweede deel in de reeks Regio- en landschapsstudies van de Stichting historisch onderzoek en beleid, die onder andere verantwoordelijk is voor de zeker in Noord-Nederland bekende Keuning-congressen, waar meestal historische en geografische thema's verbonden worden met actuele planologische vraagstukken. Wat dat betreft is de historisch geograaf Ligtendag hier dus helemaal thuis. Temeer daar zijn studiegebied een belangrijke plaats inneemt in de huidige planologische en ecologische planontwikkeling in Groningen, waarbij er niet geschroomd wordt zeer grootschalige ingrepen in het landschap te doen. Een gedegen studie naar de historisch-landschappelijke ontwikkeling van zo'n gebied kan dan een belangrijke bijdrage in de discussie vormen.

Het onderzoeksgebied, door Ligtendag de Wolden genoemd, ligt ten noordoosten van de stad Groningen. Een laaggelegen gebied tussen het Hogeland en het Oldambt, voor een groot gedeelte met veen bedekt. Die lage ligging ten opzichte van de omgeving is ook de reden dat hij

het gebied als eenheid neemt, want bestuurlijk, juridisch, kerkelijk en waterstaatkundig is het dat nooit geweest.

Het onderzoek strekt zich uit over een lange periode, van de tiende tot de twintigste eeuw. Wat Ligtendag wil aantonen is dat het cultuurlandschap van de Wolden het resultaat is van een langdurig ontwikkelingsproces. Dat proces kan alleen achterhaald worden door een intensieve bestudering van de bronnen en niet door een eenvoudige blik op de oudste topografische kaarten. De beschikbaarheid van schriftelijke bronnen heeft dan ook mede de keuze van het onderzoeksgebied bepaald.

De conclusies van het onderzoek zijn globaal dat de ontginning rond het midden van de tiende eeuw begonnen is vanuit de wierden in het noorden en rond 1150 was voltooid. Er ontstonden langgerekte wegdorpen met een nederzettingen- en verkavelingsstructuur die tot in de huidige tijd intact zou blijven. Met de ontginning begon een langzaam proces van klink en oxydatie van het veenpakket zodat de Wolden steeds lager kwamen te liggen tot zelfs onder NAP. De geschiedenis van het gebied is dan ook vooral de geschiedenis van de strijd tegen en de beheersing van het water. Tot in de zestiende eeuw was er akkerbouw, daarna overheerste als gevolg van de nattigheid de veeteelt. Turfwinning geschiedde voor eigen gebruik, alleen in de achttiende eeuw kwam er een commerciële baggerturfwinning op gang van relatief bescheiden omvang.

Met deze studie levert Ligtendag een nuttige bijdrage aan de Groningse (landschaps-) geschiedschrijving, hoewel men het misschien met meer recht een bijdrage aan de Groningse waterstaatsgeschiedenis zou kunnen noemen. Ik ben wel met een paar vragen blijven zitten. Zo heeft het mij verbaasd dat de auteur alleen vergelijkingen trekt met de landschapsontwikkeling in delen van West-Nederland, maar daarentegen geen enkele aandacht besteed aan vergelijkbare ontwikkelingen in het noorden zelf. Het komt mij voor dat de nederzettingen in de Wolden eigenlijk gewoon randveenontginningen zijn die op allerlei plaatsen in Groningen, Friesland en Drenthe aanwijsbaar zijn. Verwijzingen naar de studies van Bouwer naar de westzijde van het Drents plateau, Mol en Noomen in Friesland aan de hand van prekadastrale analyses en Elerie naar onder andere Roswinkel en Schoonebeek heb ik dan ook node gemist. Een ander aspect dat ik heb gemist is de Hunze. Deze Drentse veenrivier moet naast de Fivel een belangrijk effect op de waterstaatkundige situatie in het zuidwestelijk gedeelte van het onderzoeksgebied hebben uitgeoefend, zeker tot aan het graven van het Schuitendiep aan het eind van de veertiende eeuw, maar ook daarna toen het water uit het Oostermoer naar de stad Groningen werd afgeleid. Wat ik tenslotte niet helemaal heb kunnen rijmen is dat Ligtendag aan de ene kant beweert dat aan de ontwikkeling van de bewoning niet veel woorden behoeven te worden gewijd omdat er niet veel veranderde in de structuur (272), maar dat hij in de conclusie (306) wel zegt dat de Wolden een grote dynamiek hebben vertoond. Ik denk dat hij hier door een iets te landschappelijke bril heeft gekeken.

M. A. W. Gerding

V. D. Roeper en G. J. D. Wildeman, *Reizen op papier. Journalen en reisverslagen van Nederlandse ontdekkingsreizigers, kooplieden en avonturiers* (Jaarboek Vereniging Nederlandsch historisch scheepvaart museum, Stichting Nederlands scheepvaartmuseum Amsterdam 1996; Amsterdam: Vereniging Nederlandsch historisch scheepvaart museum, Stichting Nederlands Scheepvaartmuseum, Zutphen: Walburg pers, 1996, 160 blz., f49,50, ISBN 90 6011 965 7).

Voor hun zesde jaarboek kozen de Vereniging Nederlandsch historisch scheepvaartmuseum